

Povijest Hristove Crkve od Dr. Jelenića.

Dr. Josip Marić.

Prvu knjigu »Povijesti Hristove Crkve« prof. dra. Jelenića ocijenio sam u »Bogoslovskoj Smotri« (1923. br. 1. str. 99.—106.). I čim je izašla druga knjiga, odmah sam si bio preduzeo, da se i na nju opširnije osvrnem. No poslije sam se predomislio i odlučio, da sačekam, dok ne izađe više kritika, pa da se i na ove kritike obazrem i koliko bude potrebno repliciram.

U svemu su, koliko znam, izašle u ovoj drugoj — već unaprijed kažem veoma uspješnoj — knjizi 3 recenzije. I to u »Obzoru« od 20. sept. 1924. (Ivo H.), u »Novoj Reviji« od g. 1924. br. 3. str. 2.—9. (Dr. Cvitanović), te u najnovije vrijeme u »Kršč. školi« od g. 1926. br. 1.—2. str. 21.—23. (Dr. J. Šimrak).

Kako je već proteklo podosta vremena, što je Jelenićeva knjiga izašla i držim, da se nove kritike ne će javiti, pokušat ću evo, da se osvrnem i na samo Jelenićevo djelo i na opaske njegovih kritičara.

Druga knjiga dra. Jelenića »Povijesti Hristove Crkve« obuhvata razdoblje od g. 313. t. j. od Milanskog edikta pa do g. 692. t. j. sve do konca VII. vijeka.

Ovo se razdoblje s pravom zove dobom velikih dogmatskih borbi, velikih crkvenih otaca i velikih crkvenih koncila.

Crkva u to doba ulazi u novu svoju fazu. Milanskim ediktom, što ga je g. 313. izdao car Konstantin sa Licinijem, postala je ona juridička osoba ravnopravna dojakošnjoj državnoj religiji.

Pod konac IV. vijeka, za cara Teodozija († 395.) Crkva je tako istisnula poganstvo, da je državna vlast posmatrala poganski kult kao crimen maiestatis laesae. Kršćanstvo je konačno postalo jedina priznata religija, te je oko g. 420. bilo općenito uvjerenje, da na istoku nema više poganstvu ni traga. Sporadički pokušaji, što ih Licinije i Julijan Apostata bili poduzeli za restauraciju poganske religije, kratkoga su vijeka, jer je Licinije pao u boju sa carem Konstantinom kod Drinopolja g. 324., a Julijan Apostata već nakon 20 mjesječnog vladanja u boju s Perzijancima g. 363. Kraj toga su ovi pokušaji imali isključivo taj rezultat, što su utvrdili jednu činjenicu, da se naime stara poganska religija nije nipošto dala više dovesti u sklad sa savremenim potrebama novoga doba, kojeno je Crkva dojakošnjim svojim opstankom i djelovanjem nužno izazvala.

Tako se Crkva oslobodila izvanjskih svojih neprijatelja i dostala se mira, koji joj je bio potreban, da se u svojem unutrašnjem životu uzmgne još većma izgrađivati i usavršavati i propagirati svoje ideje. To je išlo tim lakše, što je Crkva imala snažnu potporu u državnoj vlasti. I zato vidimo, kako se u to doba crkveno ustrojstvo, kult i disciplina u Crkvi usavršuje; kako kršč. načela prodiru u upravu i zakonodavstvo države i kako se kršč. ideje šire izvan granica rimskog imperija.

No iz rečenoga nipošto ne slijedi, da ovaj dio crkvene povijesti nema i tamnijih strana. Uza sve to držim, da Münchenski profesor crkvene po-

vijesti, sada već pokojni, dr. Alois Knöpfler nema pravo, kada u 6. izdanju Lehrbuch der Kirchengeschichte od g. 1920. na str. 150.—151. ide tako daleko, te ističe, kako je u to doba nestao doduše poganski kult, ali da su poganski zločini i dalje harali i da se državni život nije kristianizirao jer da je ostao gotovo netaknut od kršćanskoga duha. Milanskim ediktom nije bilo poganstvo ukinuto i odmah iskorijenjeno. Stoga nije nikakovo čudo, ako nije najedamput nestalo poganstva, nemorala i ostalih poganskih nedjela. Postepenim i sistematskim radom nestalo je poganstva te mu nakon 100 godina primjerice na istoku, kako smo to gore spomenuli, nije bilo traga. Već se odatle razabire, da se poganski nemoral u svekolikom svom opsegu umanjivao. Istina je nadalje, da je državna vlast privilegovala Crkvu i da je uslijed toga pridolazilo kršćanstvu nebrojeno mnoštvo ljudi, među kojima je bilo nerijetko i takovih, koji nijesu bili vođeni plemenitim motivima. To je svakako bilo na užtrb crkvenoga života. Ali ne valja smetnuti s uma primjenu kršč. načela, što su je predstavnici drž. vlasti u to doba sukcesivno onamo od cara Konstantina provodili u javnom državnom životu. Car Konstantin je Milanski edikt strogo primijenjivao. Kazneni zakoni postali su blaži. Kazan smrti na križu bila je ukinuta kao i žigovanje osuđenika na čelu. Kažnjavanje robova bude ograničeno i oni su se mogli osloboditi in facie ecclesiae. Židovi nijesu smjeli kupovati kršč. robova. Osuda na gladiatorske igre bila je pretvorena u osudu na rad u rudnicima. U korist kršč. djevičanstva ukinuo je car Konstantin ograničenja u pravu nasljedstva za neoženjene ljude, kao i ljude bez potomka (Lex Poppaea). Zabranio je prodavati i ubijati djecu. Svećenike je oslobodio od javnih dužnosti, koje nijesu bile u skladu sa sveć. staležem te im je osigurao stalne prihode. Crkvena dobra oslobodio je od poreza. Napose je cijenio biskupe, kojima je dao i pravo sudovanja u civilnim stvarima. Nemoralne hramove dao je srušiti, metalne idole rastaliti, oštećene poganske hramove nije obnavljao ili ih je razrušio, a gradio krščanske crkve. Privatne je poganske žrtve zabranio te odredio, da se nedjelja nesmetano i dostojno svetkuje. Visoki državni činovnici mogli su postati samo krščani. Važne reforme proveo je car Konstantin u duhu kršč. načela u ženidbenom zakonodavstvu i to napose s obzirom na rastavu braka.

Uzmemo li sve to u obzir, što postalom ističe i sam prof. Knöpfler (str. 141—3.), onda činjenice, na koje on aludira, dobivaju posve sporadički karakter tako, da su gore navedene tvrdnje prof. Knöpflera svakako pretjerane — ako ne i protuslovne.

Istina je nadalje, da se u to doba, kada je Crkva radi novih povoljnih izvanjskih prilika mogla da svrati veću pozornost na svoj unutrašnji život — pojavio veliki interes za dogmatske probleme. Mnogi su — pa i nezvani — išli za tim, da produbljuju, doume i protumače temeljne misterijske istine krščanstva. Tako su evo nastale vjerske borbe, u koje su se uplitali i carevi nastojeći da sačuvaju ingerenciju i na unutrašnji život crkveni tako, da su u to doba udareni čvrsti temelji cezaropapizmu.

Ali i ta činjenica nije ostala i bez svojih dobrih posljedica. U jednu ruku sloboda, kojom je Crkva odahnula, a u drugu ruku nastupi raznih heretika bili su povodom da se crkvena znanost u to doba uvelike gajila. Na

pozornici crkvenoga života pojavljuju se vanredni muževi, da spekulativnom analizom kao i pozitivnom argumentacijom budu na braniku dubokih kršćanskih istina i time postave pozitivne temelje poznijoj teološkoj znanosti. I zato se ovo doba zove dobom velikih dogmatskih borbi, dobom velikih otaca, dobom velikih crkvenih sabora. Patrologija ovo doba označuje kao zlatno doba patrističke književnosti.

To je evo razdoblje, što ga prof. dr. Jelenić obraduje u drugoj knjizi svoje »Povijesti Hristove Crkve«.

Ovu je knjigu dr. Jelenić vrlo zgodno razdjelio u dva dijela. U I. dijelu (5—86.) obraduje on izvanjsku crkvenu povijest, a u II. dijelu njenu unutarnju povijest (86—175.).

U prvom dijelu o izvanjskoj crkvenoj povijesti govori pisac o širenju kršćanstva te historijatu raskola i krivovjerja.

Općem pregledu o širenju kršćanstva u t. 1. dodaje pisac u t. 2. prikaz širenja kršćanstva u rimskoj carevini za Konstantina Velikoga i njegovih sinova (t. 2.). U istoj t. 2. govori pisac o poganskoj reakciji Julijana Odmetnika, o širenju kršćanstva za nasljednika Julijana Odmetnika pa sve uključivo do Teodozija I. Velikoga, te o konačnom zatoru poganstva. U t. 3. govori pisac o širenju kršćanstva izvan rimske carevine i to u Armeniji, Durdinskoj, Albaniji, Laciji, Abaškoj, Perziji, Arabiji, Indiji, Kitaju, Abesiniji i Nubiji. Konačno u t. 4. razvija o počecima Islama, naučnim izvorima, nauci, ustrojstvu, širenju i raznim sljedbama Islama.

Ovaj prikaz širenja kršćanstva je dobar i iscrpiv. Jedino nam je kod Islama malo začudno, što nam g. pisac nije podao neki općeniti pogled u historijat Islama u našim krajevima. Po svoj prilici će pisac u III. knjizi pokazat historijat Islama u našim krajevima. Povrh toga ne valja zaboraviti niti zasluga Islama. Prof. Knöpfler kaže: »So erfüllte der Islam zunächst die providentielle Aufgabe eines rächenden Gerichtes an dem entarteten byzantinischen Staats- und Kirchenwesen jener Zeit; andererseits darf aber auch seine positive Aufgabe nicht verkannt werden, insofern er eine Reihe von Völkern Asiens und Afrikas von einem rohsinnlichen Götzendienst zur Verehrung eines Gottes führte. Selbst der Einfluss auf Wissenschaft und Kunst ist dem Islam in seiner Blütezeit nicht abzusprechen...« (Lehrbuch d. Kichengeschichte, 1920.). — Ne čini mi se zgodnom kroatizacija, što je pisac počeo upotrebljavati. Nekadašnja Iberia je danas Georgia a ne »Đurdinska«. Bolje mi se sviđa »prijesto« negoli »tron« (str. 10. i 15.) i t. d.

Mimoilazeći druge neznatne primjedbe, prelazimo na piščev prikaz raskola i krivovjerja.

Pisac u općem pregledu dijeli dogmatske borbe ovoga vremena u »odlično bogoslovijske« t. j. borbe protiv Arianizma i Macedonianizma, zatim »kristologijske« t. j. borbe protiv Nestorijanizma, Monofizitizma i Monoteletizma, te »antropologijske i soteriologijske« t. j. borbe protiv Pelagianizma.

Na opći pregled nadovezuje pisac detaljni prikaz svih teoloških borbi onoga vremena. Tako spominje u t. 2. Arianizam, te u t. 3. raskole i krivovjerja, što ih je izazvao Arijanizam kao što su antiohijski i rimski

raskol, krivovjerje Marcella Ancirskoga, Fotinizam, raskol Lucifera Kaljarskoga i Apolinarizam. U t. 4. Nestorianizam, u t. 5. Monofitizam, u t. 5. Monofitizam, u t. 6. Spor o Origenovom pravovjerju, u t. 7. Troglavi spor, u t. 8. Monoteletizam, u t. 9. Pelagijanizam, u t. 10. Predestinacijizam, u t. 11. Donatizam, te napokon u t. 12. manje ili prekomjerno fantastične ili racionalističke destruktivne slijedbe kao Audianizam, Eustatijanizam, Priscilijanizam, Aerijanizam, Masalinizam, Protivnike Marijina djevičanstva i Marijine obožavatelje.

U cijelo je naime ovo doba sva Crkva kako na istoku tako na zapadu bila, kako sam to već gore naglasio, zaokupljena dogmatskim borbama. I zato nijedno doba nije tako bogato na historijsko-dogmatskoj evoluciji — i to u temeljnim ili osnovnim pitanjima kršćanstva. Ove se borbe razvile poglavito u tri smjera: u strogo teološkom ili trinitarističkom polju, histološkom i soteriološkom te antropološkom s obzirom na svrhu-naravni čovječji cilj.

Trinitarističke borbe ovoga vremena zapodijeva Arijanizam i Mace-Teološki pisci ove borbe radije zovu »teološkim borbama u strogom smislu riječi« jer se u starini na pr. u doba Atanzija i Gregora Nazijanzenskoga razlikovala teologija u užem ili strožem smislu riječi od teologije u širem i blažem smislu. Teologijom u strogom smislu smatrala se nauka o unutarnjem Božanskom životu, t. j. o jednoj Božanskoj naravi i trim Božanskim osobama. Teologija u širem smislu bila je nauka o Božanskim djelima, među koje ide u prvom redu nauka o utjelovljenju Riječi Božje. Ova se teologija zvala i ekonomia ili dispensatio.

Trinitarističke borbe ovoga vremena apodijeva Arijanizam i Macedonianizam. Prvi je osuđen g. 325. na saboru u Niceji, a drugi g. 381. na saboru u Carigradu.

Iza toga slijede velike borbe na kristološkom i soteriološkom polju. Izazivlje ih Apolinarizam, Nestorianizam, Monofitizam i Monoteletizam. U ovim je borbama soteriološka ideja bila predvodnicom predstavnicima Crkve. Ako u Kristu kao u jednoj te istoj osobi nije pravi Bog i pravi čovjek, onda nas Bog nije otkupio, — dokazivali su predstavnici ortodoksije na pr. protiv Apolinarizma i Nestorianizma.

Konačno dolaze u obzir antropolojske borbe s obzirom na svrhu-naravni čovječji cilj. Ove borbe zove pisac soteriolojskim. Ne uzimljem ove terminologije jer uzevši strogo izraz »soteriolojski« jest u direktnoj vezi bilo s osobom Otkupiteljevom bilo sa djelom otkupljenja na križu. Po srijedi su borbe protiv Pelagianizma i Predestinacijizma.

Toliko evo što se tiče općenite razdiobe raskola i krivovjerja ovoga doba.

Iza ove općenite razdiobe daje nam pisac jasan, pregledan i celovit prikaz znanstvenih teoloških borbi ovoga vremena, kao što to vidimo kod ponajboljih autora ovakvih priručnika. Nije to tako lako, uzmemo li u obzir substilnost i zamršenost teoloških problema, o kojima se vodila borba.

Uza sve u ovu veliku odliku djela neka mi budu dopuštene neke stvarne primjedbe.

Kod Arijanizma dobro bi bilo, da nam je dao još jasniju sintezu onih historijskih događaja, koji nam utiru put za objektivno prosuđivanje pape Liberija, tako da se vidi, kako njegovo držanje u borbi s Arijanizmom nije bilo u sukobu s naukom Crkve o nepogriješivosti rimskoga pape.

Apolinarizam ne ubraja pisac među kristološke borbe i smatra ga samo reakcijom protiv Arijanizma. On je po auktorovom naziranju nastao u borbi protiv Arianizma. Toga mišljenja ne dijelim, i ako se ovdje pisac povodi za Knöpflerom i Marxom. Apolonarizam je nastao u borbi protiv Diodora iz Tarza, preteče ili bolje reći pravoga oca Nestorijanizma, a Nestorianizam, kako ga je branio Nestorije i njegovi sljedbenici, jest reakcija protiv Arijanizma i Apolinarizma, dok je Monofizitizam kao i Monoteletizam reakcija protiv Nestorianizma. Rečene reakcije su ona prizma, u kojoj valja posmatrati navedene heret. teološke sustave.

Prikazujući Nestorijanizam lijepo bi i iscrpivo prikazivanje auktorovo bilo još cjelovitije, kad bi bio spomenuo, da je god. 1905. anglikanac J. F. Bethune-Baker nastojao dokazati, da je Nestorijeva nauka u sebi ortodoksna. (Nestorius and his Teaching, Cambridge, 1908.). Od katolika pristao je uz njega L. Fendt. (Die Christologie des Nestorius, Kampten, 1910.). Protiv ove dvojice ustali su M. Jugie. (Nestorius et la controverse nestorienne, Paris, 1912.) i Pesch (Zur neuern Literatur über Nestorius, Freiburg, 1914.) te dokazali, da je Nestorije doista učio, da su u Kristu dvije fizičke osobe.

Kod Monofizitizma bilo bi zgodno na osnovu najnovijih istraživanja prikazati i Monofizitizam, što ga je branio poglavito Severije, patrijarha antiohijski (512.—819.). (Junglas, Lcontius von Byzanz, Paderborn, 1908.. Lebon, Le monophysisme, sévérien, Lovanii, 1909., Marić. De Agnotarum doctrina, Zagreb, 1914.). Začetnik toga Monofizitizma je zapravo Dioskur, patrijarha aleksandrijski i nasljednik Ćirila Aleksandrijskoga. Ovi se monofizite u kristologiji služe terminologijom Ćirila Aleksandrijskoga, te se samo u terminologiji razlikuju od kristologije kalcedonskoga koncila. To je ogromna sekta, koja se znatno proširila u Egiptu, Armeniji, Siriji, Palestini i Abesiniji i koja je vodila žestoku borbu protiv kristologije koncila kalcedonskoga. Ona je u dualističkoj terminologiji kalcedonskoga koncila vidjela nestorijansku zabludu o dvjem osobama u Kristu. Ovaj Monofizitizam imade antinestorijanski karakter. I u svijetlu ovoga Monofizitizma valja prosuđivati sve poznije borbe, što su se kroz 200 godina vodile na kristološkom polju, kako ćemo to prikazujući auktorovo djelo kasnije još bolje vidjeti.

Prije negoli će prijeći na Monoteletizam, opisuje pisac spor o Origenovu pravovjerju kao i Troglavi spor.

Pod Troglavim sporom misli pisac borbu cara Justinijana I. protiv Teodora Mopstuestenskoga, Teodoreta Cirskoga i Ibe, edeškoga biskupa, koji su bili okrivljeni radi Nestorijanizma (t. zv. Tria capita, Dreikapittelstreit). U toj borbi imao je riječ i papa Vigillije. Za historiju je važno, kako se papa držao u konkretnom slučaju, jer je to od velike važnosti obzirom na pitanje infalibiliteta rimskoga pape. Stoga nam se čini, da bi pisac o ovoj važnoj dogmatskoj istini još bolje bio poslužio, kad bi ovaj

zamršeni historijski događaj bio još jače osvijetlio podavši nam na koncu kratki i pregledni resumé čitavoga ovoga pitanja, koje neprijatelji tako rado iznose protiv crkvenoga naučavanja.

Monoteletizam prikazuje pisac kao svi dojakošniji historičari. No govoreći o tom predmetu spominje pisac u bilješci 3. i novija istraživanja (Dr. Marić, Novi pogled u Monoteletizam i Monergetizam, 1918., Bog, Smotra, 1917. sv. III., str. 210.—213.). I doista Monoteletizam nije čedo 7. vijeka. Monoteletizam je tako star, kako je star i t. zv. Severijanski monofizitizam, o kome sam gore govorio. Veliki broj se monoteleta samo terminologijom razlikuje od katoličke nauke o Kristovom htijenju i djelovanju. Ovaj se Monoteletizam imade uzeti u antinestorijanskom smislu. Oni uče jednu volju i jedno djelovanje u Kristu, a time hoće reći, da u Kristu nijesu dva odijeljena subjekta, i Bog i čovjek zajedno i kao takav — subjekat čovječanskoga i božanskoga htijenja i djelovanja. U potvrdu toga može da nam posluži i primjedba, što je navodi pisac o ektezi cara Heraklija. Pisac naime na str. 71. veli: »U Ektezi car bijaše zabranio govoriti i o jednom i o dvama Hristovim djelovanjima. Ali kako je u njoj ujedno osudio vjeru u dvije Hristove volje, to je u Crkvi izazvao još veći nered nego li je bio«. Međutim ekteza cara Heraklija ispovijeda jednu volju ali u tom smislu, koliko čovječanstvo Kristovo razumnom dušom oživljavamo nije nikada odijeljeno i vlastitom inicijativom i protiv pristajanja Riječi Božje, s kojom je hipostantski združena izvršavala volju i djelatnost svoje čovječanske prirode — što je posve ispravno. (Mansi, Concilia, X, 991—2: 119—127). Jednako Sergije, patriarha carigradski iz dualističke terminologije o dvojakom djelovanju Kristovom ne izvodi, kako to dosad historičari kažu — *duas voluntates contrarias* — nego *duo contraria volentes*, t. j. dva odijeljena subjekta, od kojih jedan hoće smrt na križu u svrhu otkupljenja ljudskoga roda, a drugi čovječanski subjekat se smrti opire i t. d. U oba slučaja jasno izbija antinestorijanski karakter terminološkog monoteletizma sedmoga vijeka. (Mansi, Concilia, XI, 533; Marić, *Celebris Cyrilli Alexandrini formula christologica de una activitate Christi in interpretatione Maximi Confessoris et recentiorum theologorum. Prima quaestio praevia ad Novam Apologiam papae Honorii I.* Zagreb, 1926, str. 48).

Samo se po sebi razumijeva, da se u svijetlu toga terminološkog monoteletizma imade prosuđivati i pitanje pape Honorija.

I zato će po mom mišljenju historičari u svojim djelima morati provesti veliku korekturu koli u prikazu Monofizitizma toli i u prikazu Monoteletizma.

Prema tomu gotovo sve ove primjedbe, koje sam nanizao u vezi s herezama ovoga doba, vrijede za sve dojakošnje historičare, pa im ne može potpuno da izbjegne ni dr. Jelenić, ma da je kako sam malo prije spomenuo, uočio važnost navedenih novijih istraživanja u tom pitanju.

Drugi dio, u kojem je posve primjereno prikazana unutrašnja povijest ovoga doba, imade 4 poglavlja. U prvom poglavlju prikazuje pisac crkveno ustrojstvo (opći pogled, župe, biskupije, metropolije, primat, crkvene sabore, obrazovanje klera, ređenje i t. d.).

Pisac je osobitu pažnju posvetio primatu. Piščev prikaz o primatu bazira na izjavama rimskih biskupa Damaza, Leona Velikoga, Hormizde i Agatona, povijesti crkvenih sabora, izvršivanju primata na vjerskom i disciplinskom području, dekretskim pismima, prizivima raznih zapadnih i istočnih biskupa te činjenicama, što su rimski biskupi istočne biskupe i patrijarhe potvrđivali i svrgavali.

Ovdje je bila prigoda osvjetliti kan. 28. kalc. koncila, u vezi s primatom rimskoga pape. Nadalje bi možda preglednije bilo, da pisac ovdje izlučio nepogrješivost rimskoga pape, te nam u tom prikazanju podao zaseban prikaz vjerske svijesti ovoga doba o papinoj nepogrješivosti od Celestina I. (422.—432.) pa sve do Agatona (678.—681.). Auktor mogao je ovdje na prikaz vjerske svijesti ovoga doba o papinoj nepogrješivosti nadovezati u kratko i objasniti pitanje pape Liberija, Vigilija i Honorija. Točka 6. o redanju spada u drugo poglavlje među sakramente.

U drugom poglavlju opsuje pisac crkveni život (općeniti pogled, krštenje, potvrdu, javno bogoštovlje, svetkovine, post, socijalno polje, redovništvo, kler, pokoru i konac kršč. života).

Sakramente je trebalo uzeti sve zajedno. Pisac spominje »Epiklezu« i »Liturgiju prije posvećenih darova« bez ikakvog komentara. Pisac nadalje nije zabilježio, da u to doba susrećemo u crkvi svetkovine sv. Stjepana, sv. Lovrinca, Ivana Krstitelja, Nevine dječice i apostola Petra i Pavla. Da se istisne svetkovina cara cognatio, uvela se u to doba svetkovina Cathedra S. Petri. Božićna je svetkovina istisnula kult bogu Mitre, nepobjedivoga sunca.

U točki 8. govori pisac o redovništvu. Prvaci anahoreta su egipćani Pavao iz Theba i Antonije Pustinjak iz prve polovice četvrtoga vijeka. Da je pisac to spomenuo bio bi razumljiviji na str. 122., gdje govori kako je Atanazije opisao život Antuna Pustinjaka.

Ovdje nam manjka jedna općenita perspektiva u velike zasluge monaha ovoga vremena. Što su mučenici — veli Marx — za vrijeme progonstva, to su monasi za pozniju crkvu, najuzvišeniji dokaz za božanstvo Crkve. Život ovih monaha probudivao je udivljenje ljudi gotovo kao ustrajnost mučenika. Crkva se pomoću redovnika oprla herezi i proširila se među germanske narode. Monasi ovoga doba dali su crkvi bezbroj velikih biskupa svećenika. Monasi su dobrim primjerom djelovali na svjetovno svećenstvo. Monasi ovoga doba stekli su za agrikulturu, civilizaciju, socijalni poredak, obrt, umjetnost, crkvenu znanost i profanu neprocjenljive zasluge. (Lehrb. d. Kichengeschichte, Trier, 7. izd., 1919., str. 220.).

U trećem poglavlju prikazuje pisac crkvenu znanost. Spomenuo sam u početku, da je u jednu ruku sloboda, koje se crkva Milanskim ediktom zadomogla te dogmatske borbe u drugu uvjetovale zlatno doba patrističke literature, koja traje do prve polovine 5. vijeka. U tom sjajnom razvitku teološke znanosti veliki su udio imale i teološke škole onoga vremena na pr. u Aleksandriji, Antiohiji, pa sirska škola u Edesi. Na zapadu Hilarije, Jeronim, Rufin a donekle i Ambrozije donošaju rezultate

istočne teološke literature. Potpuno samostalan je veliki duh Augustinov, koji stvara i nove puteve utire na svim poljima teologije. I u spekulaciji nije manji od ijednoga grčkoga crkvenoga učitelja. Augustinu se pri-
slanjaju Prosper Akvitanski i Leo Veliki.

No u drugoj polovici 5. vijeka zapaža se dekadansa u teološkoj literaturi. Pisaca imade podosta, ali među velike se može tek pribrojiti Gregor Veliki, Ivan Damascenski i Maximus Confessor.

Pisac crkvene učitelje dijeli u velike istočne (Atanzije, Bazilije, Gregorije, Nazianzenski i Ivan Hrizostom) u velike zapadne (Ambrozije, Jeronim, Augustin i papa Gregor I.); male istočne (Efrem Sírski, Ćiril Jeruzalemski Ćiril Aleksandrijski); male zapadne (Hilarije, Petar Hrisolog, Leo I., Izidor Sevilski).

Iza navedenih crkvenih učitelja spominje pisac Euzebija Cesarejskoga, Gregorija Niškoga, Diodora, Didima, Epifanija, Rufina, Ivana, Kassiana, Vincencija Lerinskoga i druge.

Pisac dijeli, kako smo vidjeli, crkvene učitelje u velike i male pa na pr. Efrema sirsčkoga i Ćirila Aleksandrijskog ubraja među male crkvene učitelje. Bolje bi bilo, da pisac crkvene učitelje dijeli naprosto u istočne i zapadne.

Iz ovih pršćevih stranica izbija gigantski rad spomenutih velikih umova na polju apologetike, polemičkoga bogoslovlja, dogmatike, biblijske i historijske teologije, praktične teologije i crkvene poezije.

Veoma lijepi nadopunjak daje pisac ovoj svojoj knjizi u četvrtom poglavlju o crkvenoj umjetnosti. Pisac prikazuje graditeljstvo, likovnu umjetnost, govorništvo, pjesništvo i glazbu onoga vremena.

Tako sam evo prošao sumarnim točkama i drugu knjigu Jeleničeve Povijesti Crkve Hristove. Kao objektivni kritičar istaknuo sam neke detaljne važnije primjedbe, za koje držim, da će g. piscu poslužiti kod drugoga izdanja.

Prije negoli završim, neka mi g. pisac dopusti još neke primjedbe općenite prirode. Neznam, zašto g. pisac u ovoj knjizi naslove djela, na koje se počeo pozivlje, donosi u potpunoj cjelini na svakoj strani, što više i 2 do 3 puta na istoj stranici. Jednako je valjalo sve grčke pa i latinske rečenice metnuti u bilješke, a ne u tekst. Na mnoge stvari — osim ako nisu općenito poznate — koje pisac spominje u ovoj knjizi, a bilo je o njima govora ex professo u prvoj knjizi, valjalo je uputiti čitatelja na ona mjesta u prvoj knjizi, gdje se one nalaze objašnjene.

No samo se po sebi razumijeva, da sve ove primjedbe bilo detaljnije bilo općenite ne umanjuju ni u kojem pogledu ocjene, koju ova Jeleničeva knjiga zaslužuje. Pisac golemi taj materijal najznamenitijega dijela crkvene povijesti prvih desetstoljeća obrađuje jasno, pregledno, iscrpivo, a opet koncizno, pravom historijskom kritikom. A što je za nas vrlo važno, svuda pisac gdje god mu se pruži prilika, doprinosi podatke iz naše domaće crkvene povijesti. A i forme što se tiče ova je knjiga još bolja od prve. U njoj nailaziš mnogo više elana i ona se mnogo lakše čita od prve, jer su u njoj gotovo otpale imperfektne forme, kojima se pisac obilato služi u

svojoj prvoj knjizi. Provincijalizmi, neobične kroatizacije nekih izraza, koji su tu i tamo ispod pera utekli piscu, pa forme aorista, participa prezenta i perfekta, za kojima pisac češće posize ne čine onih poteškoća kod čitanja, koje su možda čitatelju zadavale česte imperefekine forme prve knjige.

Slažem se g. drom Šimrakom, da akademski pravopis, jer nije neobičajan, u priručniku smeta. Dr. Šimrak nadalje primjećuje: »Prije svega djelo je pisano jako ukočenim jezikom, koji kvari gipkost i okretnost i živahnost stila. On neda, da se razvija ona vedrina, koja je prijeke potrebita. Baš radi toga izgleda čitava knjiga kao neka tamna strana, u koju se bojiš dirnuti. Ona je bez veselja. Posve sentimentalna. U tom se ne sastoji znanost«. Prije svega držim, da dr. Šimrak navedenim tvrdnjama nije htio poreći znanstveni karakter ovoj Jeleničevoj knjizi, kako to očito pokazuje sav neposredni kao i posredni kontekst njegove recenzije. On nije imao na umu sadržinu djela nego samo izvanji način prikazivanja. Ali i ovdje su tvrdnje dra Šimraka pretjerane. Jeleničevoj knjizi »vedrina« ne može se poreći. A »veselje« tražiti ćeš uzalud i u drugim inostranim priručnicima. Začudnje me također ocjena drugoga kritičara dra Cvitanovića, koji kao najvažniju primjedbu iznosi slijedeće: »Jednako bi dobro učinio, da je govoreći na str. 159. o biskupu Niceti iz Remezijske (Bela Palanka u Srbiji) spomenuo kako se njemu danas gotovo općenito pripisuju glasoviti himni: De Teum...« Prelazeći preko toga, ima li se ova primjedba posmatrati kao najvažnija, upozorujem na str. 173. Jeleničeve knjige, gdje on kaže: »U novije vrijeme se Niceti s velikom vjerojatnošću pripisuje i Tebe Boga hvalimo«.

S pravom ističe dr. Šimrak, da ne bi smjelo biti ni jednoga svećenika i katoličkog laika u nas, koji ne bi imao u svojoj biblioteci djelo dra J. Jelenića, jer je ono ne samo od opće unutarnje vrijednosti, nego je za našu hrv. literaturu kao jedinstveno djelo te vrste od osobite cijene.

Knjiga je opremljena ukusno, stoji Din 50.—. Knjiga je izašla nakladom Saveza trećeg reda. Naručuje se u Franjevačkom samostanu u Zagrebu (Kaptol 9).

Č. O. Franjevci, koji su omogućili izdanje ovoga djela, pokazali su i ovom zgodom, da im uz snažnu karitativnu i socijalnu djelatnost u našem narodu lebdi pred očima i časna literarna tradicija njihovoga reda, kojom su u našim krajevima zadužili hrvatski narod.

Na koncu želimo pisen da jednakom ljubavlju prosljedi u tom mukotrpnom radu te poradi i dalje na zaertanom poslu te nani zakratko poda celokupni prikaz čitave povijesti Crkve, što će biti na nemalu čast njemu i franjevačkom redu, kojemu pripada, a slušačima bogoslovlja i široj javnosti na veliku korist.

